

FRIDTJOF NANSEN SOM FORFATTER – EN LITTERÆR VURDERING AV REISESKILDRINGENE

Henning Howlid Wærp

I

Fridtjof Nansen har gitt ut tolv bøker for det man kan kalle allmenntilgjengelig, det vil si utgivelser som ikke er rent vitenskapelige. Sjangerne er først og fremst ekspedisjonsrapport og reiseskildring. Men også politisk pamflett (*Norge og foreningen med Sverige*), jakt- og friluftslivskildring (*Friluftsliv*), historieverk (*Nord i tåkeheimen*) og etnografisk framstilling (*Eskimoliv*). Lista ser slik ut:

- *Paa ski over Grønland. En skildring af den norske Grønlands-ekspedition 1888–89*, 1890 (engelsk og svensk utg. s.å., fransk utg. 1893)
- *Eskimoliv*, 1891 (svensk utg. s.å., engelsk og tysk utg. 1893)
- *Fram over Polhavet. Den norske polarferd 1893–1896*, 2 bd., 1897 (engelsk, tysk, fransk, finsk og svensk utg. s.å., russisk utg. 1898)
- *Norge og foreningen med Sverige*, 1905 (engelsk, tysk og fransk utg. s.å.)
- *Nord i tåkeheimen. Utforskningen av Jordens nordlige strøk i tidlige tider*, 1911 (engelsk og tysk utg. s.å.)
- *Gjennem Sibirien*, 1914 (engelsk og tysk utg. s.å.)
- *Friluftsliv. Blade av dagboken*, 1916 (engelsk utg. 1925)
- *En ferd til Spitsbergen*, 1920 (tysk utg. 1921)
- *Rusland og freden*, 1923 (engelsk utg. s.å.)
- *Blant sel og bjørn. Min første Ishavs-ferd*, 1924 (engelsk utg. 1925, tysk utg. 1926)
- *Gjennem Armenia*, 1927 (engelsk, fransk og tysk utg. 1928)
- *Gjennem Kaukasus til Volga*, 1929 (tysk utg. 1930, engelsk utg. 1931)

Før jeg skal gi meg i kast med en litterær vurdering av bøkene, vil jeg gå en liten omvei om Numedal...

II

Helt fra jeg var liten har jeg hørt familiehistorier om min oldefar, Rasmus Howlid, som ledet et folketog til Fridtjof Nansens hytte på Sørkje i Numedal. Howlid var kirkesanger i Rollag, og han ledet også et kor. De gikk til fjells og sang for Nansen, pleide mormor å fortelle. Sammenhengen skjønnte jeg ikke helt som liten, hvorfor gikk de til fjells og sang for Nansen? Og: var det hver gang Nansen kom på hytta at koret sto der på trappa?

Senere har jeg fått mer tak i historien. Den går slik: Fridtjof Nansen hadde i april 1899 kjøpt en stor fjelleiendom i Rollag, der han og Eva og barna skulle komme til å tilbringe ni somre framover. Han ville at barna skulle få oppleve seterdrift og et liv i naturen. Selv ville han jakte og fiske. At Nansen, den store oppdageren og vitenskapsmannen, valgte seg til Numedal, var en stor ære for bygdefolket: 13. august 1899 ble det arrangert et folketog med 150 deltagere, med flagg og faner, gående den lange veien fra bygda opp på fjellet, for å hylle Nansen. Han ble overøst

av – ikke roser, men røsslyngbuketter, fjellets egen flora. Rasmus Howlid ledet an koret, for deretter å holde tale. Et pussig påfunn? Vel, bygdefolket var nok inspirert av tilsvarende feiringer, det var vanlig på slutten av 1800-tallet at polfarere ved hjemkomsten ble møtt av musikk og opptog, æresportaler og festmiddager. Og nå ville vel numedølingene ikke være dårligere. Samtidig var sikkert hyllesten ektefølt.

Etter Howlids tale var det Nansens tur:

Kjære rollinger, eller sambygdinge, som jeg nu kan si. Jeg vil takke Eder for den sympati Dere i dag viser mig. Jeg vet ei om det er av tilfældet eller det er av overlegg at I nettopp kommer i dag, da det er treårsdagen siden Johansen og jeg kom tilbake til Norge (Bjørnsrud 1961:40).

Etter å ha lovprist Sørkje og fjellnaturen sier han: ”Og jeg vil at mine barn skal vokse opp på dette fredelige sted fjernet fra byenes larm, for i byene har den europeiske kultur trengt inn og fordervet folket” (ibid.). I Nansens dagbok fra samme sommer kan vi lese følgende:

Her paa denne plett av guds jord valgte jeg mitt kongerike, ved fjellvannet, omkranset av den mørke alvorlige nåleskog med bjørkeskogen innimellem og med snauffjellet ovenover. Velebuheien her i vest og Åkelifjellet i syd, og så bakenom i øst ligger det vakre Synhøvd. Her er ikke klemt, men heller ikke for vidt, fra den lave skogklædde rygg på den annen side av vannet der vet jeg at en må kunne se utover lier og skoger ned i Telemarken, med Tinnsjøen og Gausta og Lifjellene, men jeg lenges ikke efter det, jeg lenges ingen sted på jorden. For her er fredelig og mildt, og allikevel alvorlig. Uten at jeg vet av det smelter min sjel mer og mer inn i denne natur. Den lukker opp og slutter mig inn. (ibid.,s.34)

Dette er sterke ord fra en person som ofte betegnes som rastløs og splittet, og hadde som ordtak: ”Lykken er der hvor du ikke er” (Haavet 1999). Jf. også følgende karakteristikkk han gir av seg selv, 24 år gammel: ”[jeg er] ”et kaos av disharmonier” (Jølle 2011:43).

Stedet Sørkje dukker opp i Fridtjof Nansens bok *Frilufsliv* i 1916, to av de syv fortellingene utspiller seg nettopp her. Og i reiseskildringen *Gjennem Sibirien*, fra 1914, dukker uventet et minne fra Numedal opp, det stedet han sørgmodig solgte i 1908, etter kona Evas brå død i desember 1907. Nansen er i området ved Irkutsk da han skriver:

Disse skog-liene, og dyrkete jordene, og skigarer, og korn-akre, og kuer som går ute, og hester, og imellem små skog-holt med frodig furu, og vakre bjerker, det ser altsammen så utrolig koselig ut, jeg føler mig helt som jeg var kommet hjem til Norge. Disse skigarene, og disse jordene, ja somme tider husene med, er jo aldeles som de kunde være i Numedal [...] (Nansen 1914:356).

Det er ikke bare av familiære årsaker jeg har startet denne artikkelen om Nansen og Numedal. Men også fordi de to nevnte siste bøkene, *Gjennem Sibirien* og *Friluftsliv* er to av Nansens beste bøker. Og jeg nærmer meg da mitt emne: Nansen som forfatter.

III

Hvis man slår opp i *Norsk biografisk leksikon*, ser man at omtalen av Nansen begynner slik:

Fridtjof Nansen er kanskje den nordmann som, ved siden av Henrik Ibsen, har nådd den største internasjonale berømmelse gjennom tidene. I dag huskes han først og fremst for sine dristige polarekspedisjoner og sin store humanitære innsats etter den første verdenskrig. Men han var også en banebrytende naturforsker [...] (Brox 1999)

Det er tre karakteristikker som gis: polarforsker, humanist og naturforsker. En fjerde karakteristikke kunne imidlertid ha vært føyd til: forfatter. For Nansens bøker står sterkt i det lesende publikums bevissthet. Ja, han var rett og slett en bestselger. Debuten, *På ski over Grønland*, som kom ut samtidig med Knut Hamsuns roman *Sult* i 1890, solgte nesten syv tusen eksemplarer i løpet av noen høstmåneder. Mens Hamsuns bok solgte i to-tre hundre. Og *Fram over Polhavet* gikk i 1897 i 20 000 eksemplarer, pluss et stort salg i utlandet.

I 2007 ble Nansens *På ski over Grønland* valgt inn i norsk kanon av Sigrild Undset-dagene, Norsk litteraturfestival, på Lillehammer. Her har altså en ekspedisjonsrapport, en sakprosa bok, presset seg inn på en liste som ellers består av skjønnlitteratur. Nansen betraktes her som forfatter ved siden av Ibsen og Hamsun, Vesaas og Duun.

På ski over Grønland og *Fram over Polhavet* gjenutgis og leses stadig. Jeg har selv skrevet om den første i et par artikler (Wærp 2007, 2009), og Silje Solheim Karlsen har nylig argumentert overbevisende for *Fram over Polhavets* litterære kvaliteter i doktoravhandlingen *Triumf, lojalitet, avstand. Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) – og bøker i dens kjølvann* (Karlsen 2012). Men hva med Nansens øvrige bøker, har de vært like levedyktige? Ikke alle, som vanlig for mye sakprosa tjener de en misjon i samtiden, men blir mest av historisk interesse for ettertiden. Et eksempel på det er pamfletten *Norge og foreningen med Sverige*, utgitt på norsk, fransk, tysk og engelsk i juni 1905 – et innlegg i debatten om å oppheve unionen med Sverige.

Den sjangeren innenfor sakprosa som kanskje har størst levedyktighet er *reiseskildringen*. Den har på sitt beste en litterær stil og en personlig tone som ligger skjønnlitteraturen nær. Et jeks møte med og fortolkning av verden er ofte interessant lesning, uanhengig av tidsavstanden. Men det forutsetter at det skrivende jeget åpner seg for inntrykk, lar møter komme i stand. *Situasjonen* er kjernen i en reiseskildring. Hvis den reisende er for lærd og/eller doserer for leseren, forsvinner det umiddelbare og man får mer en lærebok-følelse. Og lærebøker foreldes fort.

Dette siste mener jeg er skjebnen til Nansens reiseskildringer *Gjennem Armenia*, fra 1927, og *Gjennem Kaukasus til Volga*, fra 1929. Nansen reiser her på

oppdrag fra Folkeforbundet, for å undersøke de armenske flyktningenes situasjon. Og mye skal formidles, av historie og av natur- og kulturgeografi. Det er naturlig ut fra den misjon bøkene var tenkt å ha – skape forståelse for noen av problemene enkelte av landene i den nye Sovjetstaten sto overfor – men samtidig blir et slikt stoff fort utdatert. Dette gjelder også boka *Russland og freden*, som Nansen ga ut i 1923, etter en reise i landet samme år; en slags statusrapport for dette landet Nansen hadde slik tiltro til, med kapitellnavn som ”Transport-vesenet”, ”Handelen”, ”Finansene”, ”Landbruket”, ”Den offentlige unnervisning”, ”Sunhetstilstanden” m.fl.

Til sammenligning har Knut Hamsuns reiseskildring *I Æventyrland* (1903), fra noen av de samme områdene (Kaukasus, Georgia, Aserbajdsjan) vist å være langt mer levedyktig. Hamsun lar møtet og sansningen, den uventede opplevelsen, styre skriften. Han skriver scenisk og detaljert, noe som gir en nærhet til øyeblikket, mens Nansens stil er mer referende, der handlingsforløp blir sammenfattet og gjenfortalt, og der mye kunnskapsstoff formidles. Det vil si: Nansen kan være sensitiv i sine naturskildringer, men i sin skildring av byen må han se seg slått av Hamsun. Om Tblisi skriver Nansen i *Gjennom Armenia* “[...] alt vi så her, virket nokså alminnelig [...] av Orienten var det [...] lite å oppdage, lite som kunne sette fantasien i bevegelse” (Nansen 1927:37). Hamsuns blikk er langt mer inntrykksømt: ”Dag efter dag vendte vi tilbake til det asiatiske kvarter i Tiflis fordi her var en verden forskjellig fra vår” (Hamsun 1992:264).

Jeg har nevnt Nansens *På ski over Grønland* og *Fram over Polhavet*, men han har fire bøker til fra arktis, skrevet og ment for et allmennpublikum. *Blant sel og bjørn. Min første Ishavs-ferd*, fra 1924, en av hans siste bøker, er også en reiseskildring, men skiller seg ut fra de andre ved tidsavstanden: den aldrende Nansen skildrer her sin første ishavsferd, om bord på en selvfanger. På første side heter det: ”Slik følte han det den tyve-åringen som sto på ”Vikings” dekk da den lettet anker og dampet ut av Arendals havn tidlig lørdag morgen, 11. mars 1882” (Nansen 1924:1). Nansen har bestemt seg for zoologi som fag og vil ”begynne sine zoologiske studier med å studere Is-havets dyre-liv og natur-forhold” (ibid.,s.2). Han er altså ikke med som fangsmann, men som passasjer. Notater fra dagboka 42 år tidligere er brukt, men etterpå-perspektivet med mye kunnskapsstoff trenger stadig inn og gjør fortellingen litt belærende og doserende. Selve hendelsene det skrives om er blitt fjerne for Nansen.

Boka *En ferd til Spitsbergen*, fra 1920, lider av noe av det samme. Den forteller om en tur åtte år tidligere. ”Denne bok skildrer en ferd til Bjørn-øen og Spitsbergen i 1912. Forskjellig annet arbeid har hindret forfatteren fra å gi den ut før” (Nansen 1920:forord). Om bakgrunnen for reisen heter det: ”Hensikten med ferden var særlig å unnersøke vann-massene og strømmene i havet Spitsbergen og i drivisen” (ibid.). Til forskjell fra ved Grønlandsturen og Fram-ferden fremsettes det ikke her en dristig hypotese, og noen geografisk rekord skal ikke settes. Turen har ikke noe risiko-aspekt ved seg, og ingen motarbeider ham, økonomisk eller forskningsmessig. Det gjør boka mindre interessant enn *På ski over Grønland* og *Fram over Polhavet*. Stoffet har ikke den dramatik i seg som disse to bøkene.

Eskimoliv, som kom 1891, har også begrenset litterær interesse. Boka er langt på vei en sammenstilling av tidligere forskning, og selv om dette er interessant kommentert, viser Nansen oss få situasjoner fra sitt eget grønlandsopphold.

En type vurdering og sammenstilling av tidligere kilder og forskning er også *Nord i Tåkeheimen*, gitt ut 1911. Et imponerende verk, som studerer forestillinger om det nordlige opp igjennom tidene. Men siden vi ikke følger en reisende, blir den noe tørt som allmennlesning, bortsett fra en litterært elegant innledning. Som helhet er boka likevel mest en kilde for historikere og etnologer.

IV

Jeg vil her trekke fram en av Nansens beste, og kanskje minst kjente bøker: *Gjennom Sibirien* fra 1914. Den ligger tettest på det vi forbinder med reiseskildring av de fire Russland-bøkene hans. Reisen starter 2. august 1913 i Kristiana, med tog til Trondheim, båt til Tromsø, så langs kysten forbi Kirkenes og inn i Karahavet. Deretter med elvebåt ned den lange elva Jenisej til Krasnojarsk, for å entre den transsibiriske jernbanen, som ender i Vladivostok. Der besøker Nansen byggingen av Amur-banen. Hjem igjen går det med tog til St. Petersburg. Fortellingen avsluttes imidlertid én dag før St.Petersburg; da er han lei av å skrive. Men dette er også effektivt, å avslutte et sted inne i det veldige Russland. Fortellingen avsluttes 26. oktober, og da har vi vært med på en reise på knappe tre måneder.

Boka har en god, og for reiseskildringer typisk, start: toget fra Kristiania er klar til avgang, men flere personer i Nansens reisefølge mangler, og én har ikke fått med seg koffertene fra hotellet. Det ender opp med at noen må dra i forveien til Trondheim, til Nansens irritasjon. Men se så: et ekstratog settes opp, og på Hamar kommer den siste i reisefølget med, handelsmannen Jonas Lied.

Om bakgrunnen for reisen sier Nansen: ”Turen gjalt ikke mindre enn å gjøre et nytt alvorlig forsøk på åpne en fast handels-forbinnelse med Sibirien, over Karahavet og Jeniseis munning.” (Nansen 1914:2) I gruppen på fire som reiser er Nansen likevel med som gjest.

”Hvordan og hvorfor jeg var kommet med, er mig i grunnen enda en gåte,” skriver Nansen.

Handelsmann er jeg meget langt fra å være, med Sibirien har jeg aldrig hat annet å gjøre enn at jeg engang har reist langs nordkysten av det. [...] Nogen egenskap forresten som skulde gjøre det ønskelig å ha mig med, vet jeg heller ikke, annet enn at jeg engang har seilt gjennom Kara-havet, og så har jeg hat litt erfaring i å gå i isen (s.5).

Men han har altså fått tilbud om å være med, og tenker:

Hvorfor ikke? Det var en fristende letvint måte å få en tur gjennom Ishavet til Jenisei, og så få se hele Sibirien til det fjerneste østen, uten forberedelser og uten strev. Jeg trengte en ferie; bedre kunde den vel ikke brukes, og jeg slo til med takk (s.6).

Dette plasserer ham som forteller i en fri posisjon, han kan iaktta og kommentere det han vil. Han skal ikke som ofte ellers forsvare et prosjekt eller drive fram en ekspedisjon, men kan uttale seg fritt om dette og hint, noe som gir boka en levende karakter. Skrivesituasjonen tematiseres flere ganger: ”Høstværret er igjen forsvunnet,

og det er deilig solskinn og mildt. Jeg kan sitte på dekket og skrive, mens elvebredden glir forbi i sin gylne prakt” (s.205).

De mange møtene med politisk forviste er interessante, hele bosetninger i Sibir kunne bestå av slike. Møtene med samojedene i Karahavet og nordligste del av Jenisei er også levende gjenfortalt. Om disse sier Nansen: ”Noe av det som for mig hadde stått som mest lokkende ved denne turen, var den leilighet jeg håbet den vilde gi til å få se noen av Sibiriens mange natur-folk på nært holl” (s.71). Men han skriver like begeistret om toget. Likevel merker man en splittelse, som her i en skildring fra elven Bira, 9. oktober 1913:

Jeg var ute en tur om morgenen i grålysningen for å se på dette skoglannet. Friskt, klart, med rim på bakken. Hvor jeg lenges etter å dra til skogs etter haren over i åsen der. [...] – En ønsker uvilkårlig å kunne gi sig tid, og fordype sig i disse skogene, og opsøke de infødte, og leve deres liv med dem, og følge dem på deres jagt-ferder. De er jegere fra fødslen, og vet hvor viltet ferdes. – Men vi må videre, stadig videre, for å se på bygningen av denne banen, som snor sin linje gjennom skogen, og skal åpne veien, for den såkalte kultur, den som efterhvert vil rydde ut skoger, og indfødte, og vilt. (s.325)

Men likevel, den som representerer den nye tids mann er paradoksalt nok Nansen selv. Selve turen han er med på har bedre handelsruter og effektive kommunikasjonsmidler som agenda. Og han er for eksempel glad for at en stasjon på banen blir oppkalt etter ham: Nansen stasjon. ”Det var en pen liten station, som ligger på sletten, mitt i fruktbart og til dels dyrket lann” (s.334).

Det er hos Nansen en gjennomgående konflikt mellom det primitive og det siviliserte/kultiverte, det instiktive versus det analyserende. I Sibir vender han ved en anledning øret bort fra toget og praten om utvikling og handel og vi får denne sansningen: ”Jeg hører susen av skogen der ute i mørket – gammel kjenning. Det er som stor-skogen der hjemme. – Skogens evige sus også her over de endeløse flater” (s.133). Og hjemme var blant annet Sørkje, i Rollag i Numedal. ”[...] verdenslarmen kommer så uendelig langt bort, stenges ute [...] Gran-skogen og liene er stille”, skriver han fra Sørkje i februar 1900, en skildring trykt opp igjen i boka *Friluftsliv*, i 1916 (Nansen 1916:94).

Av Fridtjof Nansens tolv bokutgivelser for et allmenntilgjengelig marked – rent vitenskapelige utgivelser er som sagt ikke tatt med her – er det altså følgende fire jeg vil trekke fram som spesielt litterært sterke, bøker som vil nyttes og leve videre: *På ski over Grønland* (1890), *Fram over Polhavet* (1897), *Gjennem Sibirien* (1914) og *Friluftsliv* (1916). De har flere fascinerende aspekter, men noe av det som umiddelbart slår en er styrken og vitaliteten i naturbeskrivelsene. Nansen kan her plasseres i den tradisjonen som innenfor det engelsk-amerikanske kalles ”nature writing”, det å skrive dokumentært om natur og landskap. Ikke fiksjon, men en personlig, essayistisk stil. Og når det gjelder tankeinnholdet går det her en linje fra Nansen og til Arne Næss og dypøkologien.

V

I sin biografi om Nansen fra 1996 kaller Roland Huntford Sørkje for en ”avkrok” (Huntford 1996:415). Eller, i den engelske originalen: ”his corner of the heath” (Huntford 1998:414). En ting er at stedes avsides beliggenhet her nok overdrives, Sørkje var et livlig setersamfunn på sommeren, dessuten var området et krysningspunkt mellom Numedal og Telemark, attraktivt for jakt og fiske. En annen ting er at Nansen mer opplevde stedet som et senter i tilværelsen enn et ’hjørne på heden’. Jamfør også hva han sier i et foredrag i 1921:

Det som skulde [...] føre oss tilbake til en mer menneskelig tilværelse er og blir nu engang det enkle liv i naturen, skog og mark og fjell [...] Se i ødemarken, i skogensomheten, med syn av de store vidder [...] er det personligheten formes. (Nansen 1995:146).

I dagens økologiske vending i litteraturen kan man med andre ord si at Nansen fortsatt er førende an.

Bibliografi

- Bjørnsrud, Halvor H.: *Fridtjof Nansens kongerike. Ni somrar på Sørkje i Rollag 1899-1908*, Oslo: Noregs boklag 1961.
- Brox, Karl H.: ”Fridtjof Nansen”, i *Norsk biografisk leksikon*, nettugaven, Oslo: Kunnskapsforlaget 1999.
- Haavet, Inger Elisabeth: ”Eva Nansen”, i *Norsk biografisk leksikon*, nettutgaven, Oslo: Kunnskapsforlaget 1999.
- Huntford, Roland: *Nansen*, London: Duckworth 1998.
- Huntford, Roland: *Fridtjof Nansen*, oversatt fra engelsk av Jan Christensen, Oslo: Aschehoug 2003.
- Jølle, Harald Dag: *Nansen. Oppdageren*, Oslo: Gyldendal 2011.
- Karlsen, Silje Solheim: *Triumf, lojalitet, avstand. Fridtjof Nansens Fram-ekspedisjon (1893-1896) – og bøker i dens kjølvann*, Universitetet i Tromsø 2012.
- Nansen, Fridtjof: *Blant sel og bjørn. Min første Ishavs-ferd*, Kristiania: Dybwad 1924.
- Nansen, Fridtjof: *En ferd til Spitsbergen*, Kristiania: Dybwad 1920.
- Nansen, Fridtjof: ”Friluftsliv”, i: *Eventyrlyst*, red. av Erling Kagge, Oslo: Cappelen 1995.
- Nansen, Fridtjof: *Friluftsliv. Blade av dagboken*, 1916 Trykt: Kristiania: Dybwad 1916.
- Nansen, Fridtjof: *Gjennem Armenia*, Oslo: Dybwad 1927.
- Nansen, Fridtjof: *Gjennem Sibirien*, Kristiania: Dybwad 1914.
- Wærp, Henning Howlid: ”Innlandsisen, våre lengsles mål”. Om Fridtjof Nansens *På ski over Grønland* – og noen andre bøker i hans spor. I: *Norsk litteraturvitenskapelig tidsskrift*, nr. 2 2007.
- Wærp, Henning Howlid: ”Fridtjof Nansen”, i: *Grønland. En refleksiv utfordring*, red. av Ole Høiris, Aarhus 2009.

Forfatterbiografi

Henning Howlid Wærp er professor i nordisk litteraturvitenskap ved Universitetet i Tromsø, Institutt for kultur og litteratur. Sist utgitte bøker: *Arctic Discourses* (Cambridge Scholars 2010, med Anka Ryall og Johan Schimanski) og *Reiser og ekspedisjoner i det litterære Arktis* (Tapir 2011; med Johan Schimanski og Cathrine Theodorsen. E-post: henning.waerp@uit.no)

Summary

The article gives an evaluation of Fridtjof Nansen's travelogues and expedition reports from a literary perspective, focusing on *Gennem Sibirien* (1914).

Nøkkelord

Fridtjof Nansen, ekspedisjonsrapport, reiseskildring, Sørkje.